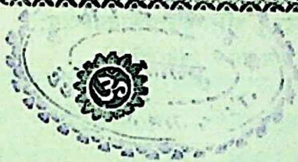
परमार्थपद्यावली

प्रज्ञानांशुप्रतानैः स्थिरचरनिकरव्यापिभिर्व्याप्य लोकान् ।
भुक्त्वा भोगान्स्थविष्ठान्पुनरपि धिषणोद्भासितान्कामजन्यान्॥
पीत्वा सर्वान्विशेषान्स्वपिति मधुरभुङ् मायया भोजयन्नो ।
मायासंख्यातुरीयं परममृतमयं ब्रह्म यत्तन्नतोऽस्मि ॥

—ज्ञानेश्वराश्रमः

परमार्थपद्यावली

सञ्चयिता सम्पादकश्च

श्रीज्ञानेश्वराश्रमदण्डिस्वामी

[पुराऽऽसीत्—श्रीबुलाकीरामात्मजो

गौरीशङ्करवाजपेयी

(अशरफाबाद, लखनऊ)]

प्रथमावृत्तिः सं० २०११ वि०

मूल्यम् :—

देववाणीपरिज्ञानं मुमुक्षुत्वं तथा दृढम् ।

प्रकाशकः
(डाक्टर) श्रीसङ्कटाप्रसादपाण्डेयः
ग्राम असनी, जिला फतेहपुर

वादिव्रातगजेन्द्रदुर्मदघटादुर्गर्वसङ्कर्षणः ।
श्रीमच्छङ्करदेशिकेन्द्रमृगराडायाति सर्वार्थवित् ॥
दूरं गच्छत वादिदुःशठगजाः संन्यासदंष्ट्रायुधो ।
वेदान्तोरुवनाश्रयस्तदपरं द्वैतं वनं भक्षति ॥

मुद्रकः
श्रीगंगाविष्णुशुक्लः
काशीमुद्रणयन्त्रालयाध्यक्षः
कानपुर

— स्मृतिः —

अस्मत्पूज्यपादपद्माखण्डश्रद्धाभाजनपरममाननीय श्रीपितृव्यचरणानां असनीग्रामनिवासिस्वर्गीय श्रीमत्सिद्धिनाथपाण्डेयमहोदयानां पुण्यस्मृतौ प्रकाशितमिदं पुस्तकम् ।

प्रकाशकः

— हृदयोद्गारः —

डाक्टरोपाधिधारी श्रीमत्सङ्कटाप्रसादः पाण्डेयः,
स जयतु सदा परमोदारः परमार्थ एव खलु यस्यार्थः ।
यतचित्तात्मा प्रहसितवदनो विचाररसिको विनयावनतः,
सज्जनः सदा यतिसेवी च दाता सततं करुणया युतः ।
अस्य प्रमाणमिति प्रत्यक्षं सकृदेव मुदा मत्कथनेन,
सुप्रकाशितं पुस्तकमेतत्प्रदत्तेन हि निजवित्तेन ।
शब्देषु केषु वै ददाम्यहं धन्यवादमिति जाने नाहम्,
उपकृतः कृतज्ञो भविष्यामि ह्याजीवनमाभारी चाहम् ।

सञ्चयिता

या पठनेन समाहितेन मनसा शान्तिप्रदा सर्वदा ।
या मननेन निहन्ति मानसमलं चाज्ञानध्वान्तापहा ।।
याऽभ्यसनेन ददाति मुक्तिपदवीमानन्दसंदायिनीं ।
सेयं चातितरां सदा विजयते परमार्थपद्यावली ।।

ॐ

तत्परमात्मने नमः

गुरुवरं शङ्कराचार्यं नत्वा भक्त्या मुहुर्मुहुः ।
उद्धृत्यानेकग्रन्थेभ्यः सञ्चयोऽयं मया कृतः ॥

❀ मुक्तिमहत्ता ❀

असुर्या नाम ते लोका अन्धेन तमसावृताः ।
तांस्ते प्रेत्याभिगच्छन्ति ये के चात्महनो जनाः ॥

लब्ध्वा कथंचिन्नरजन्म दुर्लभं तत्रापि पुंस्त्वं श्रुतिपारदर्शनम् ।
यः स्वात्ममुक्तौ न यतेत मूढधीः स ह्यात्महा स्वं विनिहन्त्यसद्ग्रहात् ॥

इतः कोन्वस्ति मूढात्मा यस्तु स्वार्थे प्रमाद्यति ।
दुर्लभं मानुषं देहं प्राप्य तत्रापि पौरुषम् ॥

अश्वत्थमेनं हि विरूढमूलमसङ्गशस्त्रेण दृढेन छित्त्वा ।
ततः परं तत्परिमार्गितव्यं यस्मिन्गता न निवर्तन्ति भूयः ॥

आदौ मध्ये तथान्ते जनिमृतिफलदं कर्ममूलं विशालं
ज्ञात्वा संसारवृक्षं भ्रममदमुदिताशोकतानेकपत्रम् ।
कामक्रोधादिशाखं सुतपशुवनिताकन्यकापक्षिसंघं
छित्त्वासङ्गासिनैनं पटुमतिरभितश्चिन्तयेद्वासुदेवम् ॥

अलमर्थेन कामेन सुकृतेनापि कर्मणा ।
एभ्यः संसारकान्तारे न विश्रान्तमभून्मनः ॥

जन्तूनां नरजन्म दुर्लभमतः पुंस्त्वं ततो विप्रता
तस्माद्वैदिकधर्ममार्गपरता विद्वत्त्वमस्मात्परम् ।
आत्मानात्मविवेचनं स्वनुभवो ब्रह्मात्मना संस्थिति-
र्मुक्तिर्नो शतकोटिजन्मसुकृतैः पुण्यैर्विना लभ्यते ॥

शरीरं सुरूपं नवीनं कलत्रं धनं मेरुतुल्यं यशश्चारु चित्रम् ।
हरेरङ्घ्रियुग्मे मनश्चेन्न लग्नं ततः किं ततः किं ततः किं ततः किम् ॥

प्राप्ताः श्रियः सकलकामदुघास्ततः किं
दत्तं पदं शिरसि विद्विषतां ततः किं ।
सम्मानिताः प्रणयिनो विभवैस्ततः किं
कल्पं स्थितं तनुभृता तनुभिस्ततः किम् ॥

जीर्णा कन्था ततः किं सितममलपटं पट्टसूत्रं ततः किं
एका भार्या ततः किं हयकरिसुगणैरावृतो वा ततः किं ।
भक्तं भुक्तं ततः किं कदशनमथवा वासरान्ते ततः किं
व्यक्तं ज्योतिर्नवान्तर्मथितभवभयं वैभवं वा ततः किम् ॥

आदित्यस्य गतागतैरहरहः संक्षीयते जीवनं
व्यापारैर्बहुकार्यभारगुरुभिः कालो न विज्ञायते ।
दृष्ट्वा जन्मजराविपत्तिमरणं त्रासश्च नोत्पद्यते
पीत्वा मोहमयीं प्रमादमदिरामुन्मत्तभूतं जगत् ॥

तज्ज्ञानं प्रशमकरं यदिन्द्रियाणां तज्ज्ञेयं यदुपनिषत्सु निश्चितार्थम् ।
ते धन्या भुवि परमार्थनिश्चितेहाः शेषास्तु भ्रमनिलये परिभ्रमन्ति ॥

आत्मानात्मविवेको नो देहस्य च नाशिताशानम् ।
एवं सति स्वमायुः प्राज्ञैरपि नीयते मिथ्या ॥

यावत्स्वस्थमिदं कलेवर गृहं यावच्च दूरे जरा
यावच्चेन्द्रियशक्तिरप्रतिहता यावत्क्षयो नायुषः ।
आत्मश्रेयसि तावदेव विदुषा कार्यः प्रयत्नो महान्
प्रोद्दीप्ते भवने तु कूपखननं प्रत्युद्यमः कीदृशः ॥

श्रेयः प्रेयश्च लोके द्विविधमभिहितं काम्यमात्यन्तिकं च
काम्यं दुःखैकमूलं क्षणलवविरसं तच्चिकीर्षन्ति मन्दाः ।
ब्रह्मैवात्यन्तिकं यन्निरतिशयसुखस्यास्पदं संश्रयन्ते
तत्त्वज्ञास्तच्च काठोपनिषदभिहितं षड्विधायां च वल्ल्याम् ॥

❋ मुक्तिसूक्तयः ❋

ऋते ज्ञानान्न मुक्तिः । ज्ञानादेव तु कैवल्यम् । तमेव विदित्वातिमृत्युमेति नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय । ज्ञात्वा देवं सर्वपाशापहानिः ।

श्रुतीनामयमुद्घोषः सत्यमेव न संशयः ।
परं नु द्विविधं ज्ञानं सविकल्पमविकल्पकम् ॥
भुक्तये सविकल्पं च मुक्तये निर्विकल्पकम् ।
ज्ञानं नु निर्विकल्पं हि चाज्ञानं सविकल्पकम् ॥
जिह्वाग्रवर्ति यज्ज्ञानं तत्सविकल्पमुदीरितम् ।
यथोक्तं शङ्कराचार्यैराचार्यप्रवरैः शृणु—

कुशला ब्रह्मवार्त्तायां वृत्तिहीनाः सुरागिणः ।
ते ह्यज्ञानितमा नूनं पुनरायान्ति यान्ति च ॥
वाग्वैखरी शब्दझरी शास्त्रव्याख्यानकौशलम् ।
वैदुष्यं विदुषां तद्वद् भुक्तये न तु मुक्तये ॥
न गच्छति विना पानं व्याधिरौषधशब्दतः ।
विना परोक्षानुभवं ब्रह्मशब्दैर्न मुच्यते ॥

यथाः—

अकृत्वा शत्रुसंहारमगत्वाखिल भूश्रियम् ।
राजाहमिति शब्दान्नो राजा भवितुमर्हति ॥

तथैवः—

अकृत्वा दृश्यविलयमज्ञात्वा तत्त्वमात्मनः ।
बाह्यशब्दैः कुतो मुक्तिरुक्तिमात्रफलैर्नृणाम् ॥

अतएवः—

समाहिता ये प्रविलाप्य बाह्यं
श्रोत्रादिचेतः स्वमहं चिदात्मनि ।
त एव मुक्ता भवपाशबन्धै-
र्नान्येतु पारोक्ष्यकथाभिधायिनः ॥

एतत्सविकल्पकं ज्ञानं भुक्तिदं न तु मुक्तिदम् ।
मोक्षोपयोगि किं ज्ञानं तत्समासेन श्रूयताम् ॥

उपाधिरायाति स एव गच्छति
स एव कर्माणि करोति भुङ्क्ते ।
स एव जीर्यन्म्रियते सदाहं
कुलाद्रिवन्निश्चल एव संस्थितः ॥

उपाधिविलयाद्विष्णौ निर्विशेषं विशेन्मुनिः ।
जलं जले वियद्व्योम्नि तेजस्तेजसि वा यथा ॥
घटे नष्टे यथा व्योम व्योमैव भवति स्फुटम् ।
तथैवोपाधिविलये ब्रह्मैव ब्रह्मवित्तमः ॥

उपाधिभेदात्स्वयमेव भिद्यते
चोपाध्यपोहे स्वयमेव केवलः ।
तस्मादुपाधेर्विलयाय विद्वान्
वसेत्सदाकल्पसमाधिनिष्ठया ॥
निर्विकल्पकसमाधिना स्फुटं
ब्रह्मतत्त्वमवगम्यते ध्रुवम् ।

अन्यथा स्खलितया मनोगतेः
प्रत्ययान्तरविमिश्रितं भवति ॥

सर्वधर्मान्परित्यज्य निर्ममो निरहङ्कारो भूत्वा ब्रह्मिष्ठं शरणमुपगम्य अहं ब्रह्मास्मि तत्त्वमसि सर्वं खल्विदं ब्रह्म नेह नानास्ति किंचनेत्यादिमहावाक्यार्थानुभवज्ञानाद्ब्रह्मैवाहमस्मीति निश्चित्य निर्विकल्पसमाधिना स्वतन्त्रो यतिश्चरति स संन्यासी स योगी स गुरुः स पूज्यः सोऽवधूतः स ब्राह्मण इति।

अज्ञानहृदयग्रन्थेर्निःशेषविलयस्तदा ।
समाधिनाविकल्पेन यदाद्वैतात्मदर्शनम् ॥

मोक्षस्य हेतुः प्रथमो निगद्यते
वैराग्यमत्यन्तमनित्यवस्तुषु ।
ततः शमश्चापि दमस्तितिक्षा
न्यासः प्रशस्ताखिलकर्मणांभृशम् ॥
ततः श्रुतिस्तन्मननं सतत्त्व
ध्यानं चिरं नित्यनिरन्तरं मुनेः ।
ततोऽविकल्पं परमेत्य विद्वा-
निहैव निर्वाणसुखं समृच्छति ॥
विश्वं यदेतत्परमात्मदर्शनम्
विलापयेदात्मनि सर्वकारणे ।

पूर्णश्चिदानन्दमयोऽवतिष्ठते
न वेद बाह्यं न च वेद चान्तरम् ॥
यदा पञ्चावतिष्ठन्ते ज्ञानानि मनसा सह ।
बुद्धिश्च नो विचेष्टते तोमाहुः परमां गतिम् ॥
पूर्णात्पूर्णतरे परात्परतरेऽप्यज्ञातपारे हरौ
संवित्स्फारसुधार्णवे विरहिते वीचीतरङ्गादिभिः ।
भास्वत्कोटिविकासताज्ज्वलदिगाकाशप्रकाशे परे
स्वानन्दैकरसे निमग्नमनसां न त्वं न चाहं जगत् ॥
पिंडीभूतं यदन्तर्जलनिधिसलिलं याति तत्सैन्धवाख्यं
भूयः प्रक्षिप्तमस्मिन्विलयमुपगतं नामरूपे जहाति ।
तद्वत्प्राज्ञः परात्मन्यथ भजति लयं तस्य चेतो हिमांशौ
वागग्नौ चक्षुरर्के पयसि पुनरस्टग्रेतसीविक्षुकर्णौ ॥
यत्र नान्यत्पश्यति नान्यच्छृणोति नान्यद्विजानाति
स भूमा । यो वै भूमा तत्सुखम् ॥
शनैः शनैरुपरमेद्बुद्धया धृतिगृहीतया ।
आत्म संस्थं मनः कृत्वा न किञ्चिदपि चिन्तयेत् ॥
नैव धर्मी न चाधर्मी न चैव हि शुभाशुभी ।
यः स्यादेकासने लीनस्तूरणीं किंचिदचिंतयन् ॥
सर्वव्यापारमुत्सृज्य अहं ब्रह्मेति चिन्तयेत् ।
अहं ब्रह्मेति निश्चित्य अहं भावं परित्यज ॥
येन दृष्टं परं ब्रह्म सोऽहं ब्रह्मेति चिन्तयेत् ।

किं चिन्तयति निश्चिन्तो द्वितीयं यो न पश्यति ॥
हरो यद्युपदेष्टा ते हरिः कमलजोऽपि वा ।
तथापि न तव स्वास्थ्यं सर्व विस्मरणादृते ॥

कुलं पवित्रं जननी कृतार्था
वसुन्धरा पुण्यवती च तेन ।
अपारसच्चित्सुखसागरेऽस्मिन्
लीनं परे ब्रह्मणि यस्य चेतः ॥

यत्सौख्याम्बुधिलेशलेशत इमे ब्रह्मादयो निर्वृता
यं चित्तं नितरां प्रशान्तकलने लब्ध्वा मुनिर्निर्वृतः ।
यस्मिन्निल्यसुखाम्बुधौ गलितधीर्ब्रह्मैव न ब्रह्मविद्यः
कश्चित्स सुरेन्द्रवन्दितपदो नूनं मनीषा मम ॥

यदा न लीयते चित्तं न च विक्षिप्यते पुनः ।
अनिंगतमनाभासं निष्पन्नं ब्रह्म तत्तदा ॥

ब्रह्मैवाहं चिदेवाहमेवं वापि न चिन्त्यते ।
चिन्मात्रेण यस्तिष्ठेद्वै देही मुक्त एव सः ॥

वैराग्यबोधौ पुरुषस्य पक्षिवत्पक्षौ
विजानीहि विचक्षण त्वम् ।
विमुक्तिसौधाग्रनलाधिरोहणं
नाभ्यां विना नान्यतरेण सिद्धयति ॥

अत्यन्त वैराग्यवतः समाधिः
समाहितस्यैव दृढप्रबोधः ।

नवुद्धतत्वस्य हि बन्धमुक्ति-
मुं क्तात्मनो नित्यसुखानुभूतिः ॥
यत्रोपरमते चित्तं निरुद्धं योगसेवया ।
यत्र चैवात्मनात्मानं पश्यन्नात्मनि तुष्यति ॥
मुंजादिषीकामिव दृश्यवर्गात्-
प्रत्यञ्चमात्मानमखंडमक्रियम् ।
विविच्य तत्र प्रविलाप्य सर्वं
तदात्मना तिष्ठति यः स मुक्तः ॥
गुरुचरणाम्बुजनिर्भरभक्तः
संसारादचिराद्भव मुक्तः ।
सेन्द्रियमानसनियमादेवं
दृक्ष्यसि निजहृदयस्थं देवम् ॥
नित्यं जाग्रदवस्थायां सुप्तवद्योऽवतिष्ठते ।
तापत्रयविनिर्मुक्तं जीवन्मुक्तं नमाम्यहम् ॥
किं वेदैः स्मृतिभिः पुराणपठनैः शास्त्रैर्महाविस्तरैः
स्वर्गग्रामकुटीनिवासफलदैः कर्मक्रियाविभ्रमैः ।
त्यक्त्वैकं भवबन्धदुःखरचना विध्वंसि कालानलं
स्वात्मानन्दपदप्रवेशकलनं शेषा वणिग्वृत्तयः ॥
नाकृतेन कृतेनार्थो न श्रुतिस्मृतिविभ्रमैः ।
निर्मंत्थन इवाम्भोधिः स तिष्ठति यथास्थितः ॥
विविक्त आसीन उपारतेन्द्रियो
विनिर्जितात्मा विमलान्तराशयः ।

धियाभावयेदेकमनन्यसाधनो
विज्ञानदृक्केवल आत्मसंस्थितः ॥

एकान्ते सुखमास्यतां परतरे चेतः समाधीयतां
पूर्णात्मा सुसमीक्ष्यतां जगदिदं तद्बाधितं दृश्यताम् ।
प्राक्कर्म प्रविलाप्यतां चितिबलान्नाप्युत्तरैःश्लिष्यतां
प्रारब्धं त्विह भुज्यतामथपरं ब्रह्मात्मना स्थीयतां ॥

ज्ञानं वदन्तीह विमोक्षकारणं
तज्जायते नैव विलोलचेतसि ।
लौल्यं न योगेन विना प्रशाम्यति
तस्मात्तदर्थं हि यतेत साधकः ॥

योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः

एकान्तस्थितिरिन्द्रियोपरमणे हेतुर्दमश्चेतसः
संरोधे करणं शमेन विलयं यायादहंवासना ।
तेनानन्दरसानुभूतिरचला ब्राह्मी सदा योगिनां
तस्माच्चित्तनिरोध एव सततं कार्यः प्रयत्नान्मुनेः ॥

इत्युक्तं निर्विकल्पं हि ज्ञानं मुक्तिप्रदायकम् ।
विद्वन्विषयमेवैतच्छृणु शब्दान्तरेण च ॥

मुक्ताभिमानी मुक्तो हि बद्धो बद्धाभिमान्यपि ।
किंवदन्तीह सत्येयं या मतिः सा गतिर्भवेत् ॥

इत्युक्तं हि स्वगीतायामष्टावक्रमहर्षिणा ।

अन्तकाले च मामेव स्मरन्मुक्त्वा कलेवरम् ।
यः प्रयाति स मद्भावं याति नास्त्यत्र संशयः ॥

यं यं वापि स्मरन्भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम् ।
तं तमेवैति कौन्तेय सदा तद्भावभावितः ।।

श्रीकृष्णेनापि प्रोक्तं च गीतायां स्पष्टमेव हि ।
एतेषां सुप्रमाणानां तात्पर्यमिदमुच्यते—

सति मनसि मननं ध्रुवं मनने ध्रुवं गमनं ध्रुवम् ।
मनस्यसति मननं हि नो यदि ह्यमननं गमनं कुतः ।।

यावज्जीवति मनः शनुस्तावज्जीर्णं शरीरकम् ।
अवश्यमेव संयाति त्यक्त्वा देहान्तरं प्रति ।।

देहान्तरेमवाप्नोति मन एव शरीरतः ।
कथं देहान्तरप्राप्तिर्मनोनाशे भविष्यति ।।

तस्मान्मनो नाशय सप्रयत्नं नाशोऽस्य मुक्तिः कथिता मुनीन्द्रैः ।
अत्र प्रमाणानि बहूनि सन्ति वै शृणुध्वं तावत्कतिपय समाहितः—

नायाति प्रत्यगात्मा प्रजननसमये नैव यात्यन्तकाले
यत्सोऽखण्डोऽस्ति लैङ्गं मन इह विशति प्रव्रजत्यूर्ध्वमर्वाक्।
तत्कार्यं स्थूलतां वा न भजति वपुषः किन्तु संस्कारजाले
तेजो मात्रा गृहीत्वा व्रजति पुनरिहायाति तैस्तैःसहैव ।।

न ह्यस्त्यविद्या मनसोऽतिरिक्ता
मनो ह्यविद्या भवबन्धहेतुः ।
तस्मिन्विनष्टे सकलं विनष्टं
विजृम्भितेऽस्मिन्सकलं विजृम्भते ।।

कस्यास्ति नाशे मनसो हि मोक्षः
क्व सर्वथा नास्ति भयं विमुक्तौ ।
शल्यं किमेकं निजमूर्खतैव
के के ह्युपास्या गुरुदेववृद्धाः ।।

यतो निर्विषयस्यास्य मनसो मुक्तिरिष्यते ।
अतो निर्विषयं नित्यं मनः कार्यं मुमुक्षुणा ॥
मन एव हि संसारस्तत्प्रयत्नेन शोधयेत् ।
दृश्यं ह्यदृश्यतां नीत्वा ब्रह्माकारेण चिन्तयेत् ॥
ज्ञेयवस्तुपरित्यागे विलयं याति मानसम् ।
मानसे विलयं याते स्वरूपमवशिष्यते ॥
अभ्यासेन परिस्पन्दे प्राणानां क्षयमागते ।
मनः प्रशममायाति निर्वाणमवशिष्यते ॥
संकल्पमनसी भिन्ने न कदाचित् केनचित् ।
संकल्पजाते गलिते कैवल्यमवशिष्यते ॥
यतो वाचो निवर्तन्ते विकल्पकलनान्विताः ।
संकल्पसंक्षयाज्जन्तोः पदं तदवशिष्यते ॥
नातः परतरः कश्चिन्निश्चयोस्त्यपरो मुने ।
स्वयमेव त्वया ज्ञातं गुरुणा च पुनः श्रुतम् ॥
अव्युच्छिन्नचिदात्मैकः प्रमानस्तीह नेतरत् ।
स्वसंकल्पवशाद् बद्धो निः संकल्पस्तु मुच्यते ॥

यत एवमतः

मा संकल्पविकल्पाभ्यां चित्तं क्षोभय चिन्मय ।
उपशाम्य सुखमातिष्ठ स्वात्मन्यानन्दविग्रहे ॥

संकल्पसंक्षयवशाद्गलिते तु चित्ते
संसारमोहमिहिका गलिता भवन्ति ।

स्वच्छं विभाति शरदीव खमागतायां
चिन्मात्रमेकमजमाद्यमनन्तमन्त: ॥

अथाकामयमानो योऽकामो निष्काम आत्मकाम आप्तकामो न तस्य प्राणा उत्क्रामन्त्यत्रैव समवलीयन्ते ब्रह्मैव सन्ब्रह्माप्येति ।

प्रायोऽकामोऽस्तकामो निरतिशयसुखायात्मकामस्तदासौ तत्प्राप्तावाप्तकाम:स्थितचरमवशस्तस्य देहावसाने प्राणां नैवोत्क्रमन्ति क्रमविरतिमिता: स्वस्वहेतौ तदानीं कायं जीवो विलीनो लवणमिव जलेऽखण्ड आत्मैव पश्चात् ।

विहाय कामान्य: सर्वान्पुमांश्चरति नि:स्पृह: ।
निर्ममो निरहङ्कार: स शान्तिमधिगच्छति ॥
यदा सर्वे प्रमुच्यन्ते कामा येऽस्य हृदि स्थिता: ।
अथ मर्त्योऽमृतो भवत्यत्र ब्रह्म समश्नुते ॥
यदा सर्वे प्रभिद्यन्ते हृदयस्येह ग्रन्थय: ।
अथ मर्त्योऽमृतो भवत्येतावदनुशासनम् ॥
तदा मुक्तिर्यदा चित्तं न शोचति न कांक्षति ।
न मुञ्चति न गृह्णाति न हृष्यति न कुप्यति ॥
न नैष्कर्म्येण तस्यार्थो न तस्यार्थोऽस्ति कर्मभि: ।
न समाधानजाप्याभ्यां यस्य निर्वासनं मन: ॥
तदा बन्धो यदा चित्तं सक्तं कास्वपि दृष्टिषु ।

तदा मुक्तिर्यदा चित्तमसक्तं सर्वदृष्टिषु ॥
यदा नाहं तदा मुक्तिर्यदाहं बन्धनस्तदा ।
मत्वेति हेलया किंचिन्मा गृहाण विमुञ्च मा ॥
निरस्तविषयासङ्गं संनिरुद्धं मनो हृदि ।
यदा यात्युन्मनीभावं तदा तत्परमं पदम् ॥
तावदेव निरोद्धव्यं यावद्धृदि गतं क्षयम् ।
एतज्ज्ञानं च ध्यानं च शेषो न्यायस्य विस्तरः ॥
त्यजैव ध्यानं सर्वत्र मा किंचिद्धृदि धारय ।
आत्मा त्वं मुक्त एवासि किं विमृश्य करिष्यसि ॥
प्रलयस्यापि हुङ्कारैश्चलाचल विचालकैः ।
विक्षोभं नैति यस्यात्मा स महात्मा निगद्यते ॥

न खिद्यते नो विषयैः प्रमोदते
न सज्जते नापि विरज्यते च ।
स्वस्मिन्सदा क्रीडति नन्दति स्वयं
निरन्तरानन्दरसेन तृप्तः ॥

कंचित्कालं स्थितः कौ पुनरिह भजते नैव देहादिसंघं
यावत्प्रारब्धभोगं कथमपि ससुखं चेष्टतेऽसङ्गबुद्धया ।
निर्द्वन्द्वो नित्यमुक्तो विगलितममताहंकृतिर्नित्यतृप्तो
ब्रह्मानन्द स्वरूपः स्थिरमतिरचलो निर्गताशेषमोहः ॥
निमेषार्द्धं न तिष्ठन्ति वृत्तिं ब्रह्ममयीं विना ।
यथा तिष्ठन्ति ब्रह्माद्याः सनकाद्याः शुकादयः ॥
एषा ब्राह्मी स्थितिस्तात नैनां प्राप्य विमुह्यति ।
स्थित्वास्यामन्तकालेऽपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ॥

❀ अद्वैतम् ❀

श्लोकार्द्धेन प्रवक्ष्यामि यदुक्तं ग्रन्थकोटिभिः ।
ब्रह्म सत्यं जगन्मिथ्या जीवो ब्रह्मैव नापरः ॥
वेदान्तसिद्धान्तनिरुक्तिरेषा ब्रह्मैव जीवः सकलं जगच्च ।
अखण्डरूपस्थितिरेव मोक्षो ब्रह्माद्वितीये श्रुतयः प्रमाणम् ॥
सर्वं खल्विदं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ।
मृत्योः स मृत्युमाप्नोति य इह नानेव पश्यति ॥
ब्रह्मैवेदममृतं पुरस्ताद्ब्रह्म पश्चात् ब्रह्म दक्षिणतश्चोत्तरेण ।
अधश्चोर्ध्वं च प्रसृतं ब्रह्मैवेदं विश्वमिदं वरिष्ठम् ॥

तदेतद्ब्रह्मापूर्वमनपरमनन्तरमबाह्यम् । तदादेश । अहंकारादेश । आत्मादेश । सदेव सोम्येदमग्र आसीदेकमेवाद्वितीयम् । ब्रह्म वा इदमग्र आसीत्तदात्मानमेवावेदहं ब्रह्मास्मीति तस्मात्तत्सर्वमभवत् ।

अव्यावृत्ताननुगतं वस्तु ब्रह्मेति भण्यते ।
ब्रह्मार्थो दुर्लभोऽस्याद् द्वितीये सति वस्तुनि ॥
देशतः कालतो वस्तुतः परिच्छेदशून्यं ब्रह्म ।
नान्यत्किञ्चनमिपत् ॥
यदद्वैतं श्रुतं सृष्टेः प्रागदेवाद्य चोपरि: ।
मुक्तावपि वृथा माया भ्रामयत्यखिलाञ्जनान् ॥
मायाख्यायाः कामधेनोर्वत्सौ जीवेश्वरावुभौ ।
यथेच्छं पिबतां द्वैतं तत्त्वं त्वद्वैतमेव हि ॥
सदिदं परमाद्वैतं स्वस्मादन्यस्य वस्तुनोऽभावात् ।
न ह्यन्यदस्ति किंचित्सम्यक्परमार्थतत्त्वबोधे हि ॥
स्वयं ब्रह्मा स्वयं विष्णुः स्वयमिन्द्रः स्वयं शिवः ।
स्वयं विश्वमिदं सर्वं स्वस्मादन्यन्न किंचन ॥
आसमस्मि भविष्यामि नासीदस्ति भविष्यति ।
मत्तोऽन्यदिति मत्वायं स्वे महिम्नि महीयते ॥

किं करोमि क्व गच्छामि किं गृह्णामि त्यजामि किम् ।
यन्मया पूरितं सर्वं महाकल्पाम्बुना यथा ॥
मनोदृश्यमिदं द्वैतं यत्किंचित्सचराचरम् ।
मनसो ह्यमनीभावे द्वैतं नैवोपलभ्यते ॥
यावदज्ञानकलना यावन्न ब्रह्मभावना ।
यावदास्था जगज्जाले तावच्चित्तादिकल्पना ॥
पाषाणवृक्षतृणधान्यकटाम्बराद्या दग्धा भवन्ति हि मृदेव यथा तथैव ।
देहेन्द्रियासुमनआदिसमस्तदृश्यं ज्ञानाग्निदग्धमुपयाति परात्मभावम् ॥
सिद्धान्तोऽध्यात्मशास्त्राणां सर्वापह्नव एव हि ।
नाविद्यास्तीह नो माया सर्वं ब्रह्मेदमक्लमम् ॥

अतोऽन्यदार्तम् । क्षीरान्तर्यद्वदाज्यं मधुरिमविदित तत्पृथग्भूत-मस्माद्भूतेषु ब्रह्म तद्वद् व्यवहृतिविदितं श्रान्तविश्रान्तिबीजम् । यं लब्ध्वा लाभमन्यं तृणमिव मनुते यत्र नोदेति भीतिः सान्द्रानन्दं यदन्तः स्फुरति तदमृतं विद्धयतो ह्यन्यदार्तम् । सर्वं ह्येतद्ब्रह्म ॥

स ब्रह्मा स शिवः सेन्द्रः सोऽक्षरः परमः स्वराट् ।
स एव विष्णुः स प्राणः स कालोऽग्निः स चन्द्रमाः ॥

यस्मात्परं नापरमस्ति किंचिद्यस्मान्नाणीयो न ज्यायोऽस्तिकश्चित् ।
वृक्ष इव स्तब्धो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम् ॥
जगद्विलक्षणं ब्रह्म ब्रह्मणोऽन्यन्न किंचन ।
ब्रह्मान्यद्भाति चेन्मिथ्या यथा मरुमरीचिका ॥
तावद्विभाति संसारः शुक्तिका रजतं यथा ।
यावन्न ज्ञायते ब्रह्म सर्वाधिष्ठानमव्ययम् ॥
अचिच्चेतनग्रन्थिसत्तास्ति यावद्विभातीह तावत्समस्तप्रपञ्चः ।
यदा वै भवत्यस्य निःशेषनाशस्तदा ब्रह्मणोऽन्यत्क्वचिन्नास्ति किंचित् ॥
आत्मतत्त्वातिरेकेण यत्किंचिद्व्यपदिश्यते ।
तत्सर्वं सर्वथालीकं खपुष्पान्नातिरिच्यते ॥

इदं प्रपञ्चं यत्किंचिद् यद्यज्जगति विद्यते ।
दृश्यरूपं च दृग्रूपं सर्वं शशविषाणवत् ॥

❀ देहेऽस्मिन्पुरुषः परः ❀

उपद्रष्टानुमन्ता च भर्ता भोक्ता महेश्वरः ।
परमात्मेति चाप्युक्तो देहेऽस्मिन्पुरुषः परः ॥
अनादित्वान्निर्गुणत्वात्परमात्मायमव्ययः ।
शरीरस्थोऽपि कौन्तेय न करोति न लिप्यते ॥
सर्वस्य चाहं हृदि सन्निविष्टो मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च ।
वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यो वेदान्तकृद्वेदविदेव चाहम् ॥
ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।
भ्रामयन्सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया ॥
मत्तः परतरं नान्यत्किंचिदस्ति धनंजय ।
मयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ॥
अंगुष्ठमात्रः पुरुषोऽन्तरात्मा सदा जनानां हृदये सन्निविष्टः ।
तं स्वाच्छरीरात्प्रवृहेन्मुञ्जादिपीकामिव धैर्येण त विद्याच्छुक्रममृतमिति ॥
तदेजति तन्नैजति तद्दूरे तद्वन्तिके ।
तदन्तरस्य सर्वस्य तदु सर्वस्यास्य बाह्यतः ॥
एको देवः सर्वभूतेषु गूढः साक्षी चेता केवलो निर्गुणश्च ।
योऽयं विज्ञानमयः पुरुषः प्राणेषु हृद्यन्तर्ज्योतिः ॥
बुद्धौ गुहायां सदसद्विलक्षणं ब्रह्मास्ति सत्यं परमद्वितीयम् ।
तदात्मना योऽत्र वसेद्गुहायां पुनर्न तस्याङ्गगुहाप्रवेशः ॥
अत्रैव सत्त्वात्मनि धीगुहाया मव्याकृताकाश उरुप्रकाशः ।
आकाश उच्चै रविवत्प्रकाशते स्वतेजसा विश्वमिदं प्रकाशयन् ॥
प्रकृतिविकृतिभिन्नः शुद्धबोधस्वभावः सदसदिदमशेषं भासयन्निर्विशेषः ।
विलसति परमात्मा जाग्रदादिष्ववस्थास्वहमहमिति साक्षात्साक्षिरूपेण बुद्धेः ॥

यत्तदद्रेश्यमग्राह्यमवर्णमचक्षुः श्रोत्रं तदपाणिपादम् ।
नित्यं विभुं सर्वगतं सुसूक्ष्मं तदव्ययं तद्भूतयोनिं परिपश्यन्ति धीराः ॥
अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च ।
नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥
समस्तेषु वस्तुष्वनुस्यूतमेकं समस्तानि वस्तूनि यन्न स्पृशन्ति ।
वियद्वत्सदाशुद्धमच्छस्वरूपं स नित्योपलब्धिस्वरूपोऽहमात्मा ॥

❀ कर्म ❀

यावच्छरीरादिषु माययात्मधीस्तावद्विधेयो विधिवाद कर्मणाम् ।
नेतीति वाक्यैर्निखिलं निषिध्य तज् ज्ञात्वा परात्मानमथ त्यजेत्क्रियाः ॥
न कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानशुः ॥
न गृह्यते चक्षुषा नापि वाचा नान्यैर्देवैस्तपसा कर्मणा वा ।
ज्ञानप्रसादेन विशुद्धसत्त्वस्ततस्तु तं पश्यते निष्कलं ध्यायमानः ॥
कर्मणा बध्यते जन्तुर्विद्यया च विमुच्यते ।
तस्मात्कर्म न कुर्वन्ति यतयः पारदर्शिनः ॥
ज्ञानामृतेन तृप्तस्य कृतकृत्यस्य योगिनः ।
नैवास्ति किंचित्कर्तव्यमस्ति चेन्न स तत्त्ववित् ॥
यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मतृप्तश्च मानवः ।
आत्मन्येव च संतुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते ॥
कृतं न कति जन्मानि कायेन मनसा गिरा ।
दुःखमायासदं कर्म तदद्याप्युपरम्यताम् ॥
चित्तस्य शुद्धये कर्म न तु वस्तूपलब्धये ।
वस्तुलब्धिर्विचारेण न किंचित्कर्म कोटिभिः ॥
कर्माणि चित्तशुद्ध्यर्थमैकाग्र्यार्थमुपासना ।
मोक्षार्थं ब्रह्मविज्ञानमिति वेदान्तनिश्चयः ॥
वदन्तु शास्त्राणि यजन्तु देवताः कुर्वन्तु कर्माणि भजन्तु देवाः
आत्मैक्यबोधेन विनापि मुक्तिर्न सिद्ध्यति जन्म शतान्तरेऽपि ।

कुरुते गङ्गासागरगमनं व्रतपरिपालनमथवा दानम् ।
ज्ञानविहीने सर्वमतेन न भवति मुक्तिर्जन्मशतेन ॥
प्लवा ह्येते अदृढा यज्ञरूपा अष्टादशोक्तमवरं येषु कर्म ।
एतच्छ्रेयो येऽभिनन्दन्ति मूढा जरामृत्युं ते पुनरेवापि यन्ति ॥

परीक्ष्य लोकान्कर्मचितान् ब्राह्मणो निर्वेदमायान्नास्त्यकृतः कृतेन ।
तद्विज्ञानार्थं स गुरुमेवाभिगच्छेत्समित्पाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठम् ॥

इष्टापूर्तं मन्यमाना वरिष्ठं नान्यच्छ्रेयो वेदयन्ते प्रमूढाः ।
नाकस्य पृष्ठे ते सुकृतेऽनुभूत्वेमं लोकं हीनतरं वा विशन्ति ॥

बोधोऽन्यसाधनेभ्यो हि साक्षान्मोक्षैकसाधनम् ।
पाकस्य वह्निवज्ज्ञानं विना मोक्षो न सिद्धयति ॥

अविरोधितया कर्म नाविद्यां विनिवर्तयेत् ।
विद्याविद्यां निहन्त्येव तेजस्तिमिरसंघवत् ॥
निराशीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः ।
शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥

क्रिया शरीरोद्भवहेतुरादृता प्रियाप्रियौ तौ भवतः सुरागिणः ।
धर्मेतरौ तत्र पुनः शरीरकं पुनः क्रिया चक्रवदीर्यते भवः ॥
नाज्ञानहानिर्न च रागसंक्षयो भवेत्ततः कर्म सदोषमुद्भवेत् ।
ततः पुनः संसृतिरप्यवारिता तस्माद्बुधो ज्ञानविचारवान्भवेत् ॥

सा तैत्तिरीयश्रुतिराह सादरं न्यासं प्रशस्ताखिलकर्मणां स्फुटम् ।
एतावदित्याह च वाजिनां श्रुतिर्ज्ञानं विमोक्षाय न कर्म साधनम् ॥

तस्मात्त्यजेत् कार्यमशेषतः सुधीर्विद्याविरोधान्न समुच्चयो
भवेत् आत्मानुसन्धानपरायणः सदा निवृत्तसर्वेन्द्रियवृत्तिगोचरः ।

निर्विण्णानां ज्ञानयोगः कर्मयोगस्तु कामिनाम् ।
न निर्विण्णो नातिसक्तो भक्तियोगोऽस्य सिद्धिदः ॥

———

❀ शास्त्राधीतिः ❀

अविज्ञाते परे तत्त्वे शास्त्राधीतिस्तु निष्फला ।
विज्ञातेऽपि परे तत्त्वे शास्त्राधीतिस्तु निष्फला ॥
शब्दजालं महारण्यं चित्त भ्रमणकारकम् ।
अतः प्रयत्नाज्ज्ञातव्यं तत्त्वज्ञात्तत्त्वमात्मनः ॥
नानुध्यायाद्बहूञ्छब्दान्वाचो विग्लापनं हि तत् ।
विहाय शास्त्र जालानि यत्सत्यं तदुपास्यताम् ॥
पठन्ति चतुरो वेदान्धर्मशास्त्राण्यनेकशः ।
आत्मानं नैव जानन्ति दर्वी पाकरसं यथा ॥
श्रुतिस्मृतीतिहासादिसूत्रभाष्यादिसद्गिराम् ।
ततोऽपामात्मनीवाब्धौ विप्रो विश्रान्तिमद्वये ॥
वेदैरशेषैरहमेववेद्यो वेदान्तकृद्वेदविदेव चाहम् ।
न पुण्यपापे मयि नापि नाशो न जन्म देहेन्द्रियबुद्धयश्च ॥

❀ शरीरम् ❀

त्वङ्मांसमेदास्थिपुरीषराशावहंमतिं मूढजनः करोति ।
विलक्षणं वेत्ति विचारशीलो निजस्वरूपं परमार्थभूतम् ॥
मांसासृक्पूयविण्मूत्रस्नायुमज्जास्थिसंहती ।
देहे चेत्प्रीतिमान्मूढो भविता नरकेऽपि सा ॥
भगवन्नस्थिचर्मस्नायुमज्जामांसशुक्रशोणितश्लेष्माश्रुदूषिकादूषिते
विण्मूत्रवातपित्तसंघाते दुर्गन्ध निःसारेऽस्मिन्शरीरे किं कामोपभोगैः ।
मातापित्रोर्मलोद्भूतं मलमांसमयं वपुः ।
त्यक्त्वा चाण्डालवद्दूरं ब्रह्मीभूय कृती भव ॥
छायेव पुंसः परिदृश्यमानमाभासरूपेण फलानुभूत्या ।
शरीरमाराच्छववन्निरस्तं पुनर्न संधत्त इदं महात्मा ॥

देहेन्द्रियादावसति भ्रमोदितां विद्वानहन्तां न जहाति यावत् ।
तावन्न तस्यास्ति विमुक्तिवार्ताप्यस्त्वेष वेदान्तनयान्तदर्शी ॥
शरीरपोषणार्थी सन्य आत्मानं दिदृक्षति ।
ग्राहं दारुधिया धृत्वा नदीं तर्तुं स गच्छति ॥
नाहं देहो न मे देहो जीवो नाहमहं हि चित् ।
अयमेव हि मे बन्ध आसीद्या जीविते स्पृहा ॥
देहाभिमानपाशेन चिरं बद्धोऽसि पुत्रक ।
बोधोऽहं ज्ञानखड्गेन तन्निष्कृत्य सुखी भव ॥
सशरीरमहो विश्वं परित्यज्य मयाधुना ।
कुतश्चित्कौशलादेव परमात्मा विलोक्यते ॥
यस्याभिमानो मोक्षेऽपि देहेऽपि ममता तथा ।
न स ज्ञानी न वा योगी केवलं दुःखभागसौ ॥

प्रारब्धसूत्रग्रथितं शरीरं प्रयातु वा तिष्ठतु गोरिवस्रक् न तत्पुनः पश्यति तत्त्ववेत्तानन्दात्मनि ब्रह्मणि लीनवृत्तिः ।
इदं शरीरं शतखण्डजर्जरं पतत्यवश्यं हरिनाम दुर्लभम् ।
किमौषधं पृच्छसि मूढ दुर्मते निरामयं रामरसायनं पिब ॥

❋ प्रकीर्णकपद्यानि ❋

यो विलंघ्याश्रमान्वर्णानात्मन्येव स्थितः पुमान् ।
अतिवर्णाश्रमी योगी अवधूतः स उच्यते ॥
आत्मा वारे दृष्टव्यः श्रोतव्यो मन्तव्यो निदिध्यासितव्यश्च ॥

यस्मिन्द्यौः पृथिवी चान्तरिक्षमोतं मनः सह प्राणैश्च सर्वैः ।
तमेवैकं जानथ आत्मानमन्या वाचो विमुञ्चथ अमृतस्यैष सेतुः ॥
दिग्देशकालाद्यनपेक्ष्यसर्वगं शीतादिहृन्नित्यसुखं निरञ्जनम् ।
यः स्वात्मतीर्थं भजते विनिष्क्रियः स सर्ववित्सर्वगतोऽमृतो भवेत् ॥

नियमितमनसामुं त्वं स्वमात्मानमात्म-
न्ययमहमिति साक्षाद्विद्धि बुद्धिप्रसादात् ।
जनिमरणतरङ्गापारसंसारसिन्धुं
प्रतर भव कृतार्थो ब्रह्मरूपेण संस्थः ॥
उपाधिस्थोऽपि तद्धर्मैर्न लिप्तो व्योमवन्मुनिः ।
संदिग्धः सर्वभूतानां वर्णाश्रमविवर्जितः ॥
अन्धवज्जडवच्चैव मूकवच्च महीं चरेत् ।

स तज्ज्ञो बालोन्मत्तपिशाचवज्जडवृत्त्या लोकमाचरेत् । दृष्टः साक्षादिदानीमिह खलु जगतामीश्वरः संविदात्मा विज्ञातः स्थाणुरेको गगनवद्भितः सर्वभूतान्तरात्मा । दृष्टं ब्रह्मातिरिक्तं सकलमिदमसद्रूपमाभासमात्रं शुद्धं ब्रह्माहमस्मीत्यविरतमधुनात्मैव तिष्ठेदनीहः ॥

एकस्तत्रास्त्यसङ्गस्तदनु तदपरोऽज्ञानसिन्धुं प्रविष्टो विस्मृत्यात्मस्वरूपं स विविधजगदाकारमाभासमैक्षत् । बुद्ध्यान्तर्यविदैक्षद्विसृजति तमजा सोऽपि तामेवमेकस्तावद्विप्रास्तमेकं कथमपि बहुधा कीर्तयन्ति स्ववाग्भिः ॥

एको निष्कम्प आत्मा प्रचलति मनसा धावमानेन तस्मिंस्तिष्ठन्तमप्रेक्ष्य पश्चान्न हि तमनुगतं जानते चक्षुराद्याः । यद्वत्पाथस्तरङ्गैः प्रचलति परितो धावमानैस्तदन्तः प्राक् पश्चादस्ति तेषां पवनसमुदितैस्तैः प्रशान्तैर्यथावत् ॥

घटोदके बिम्बितमर्कबिम्बमालोक्य मूढो रविरेव मन्यते ।
तथा चिदाभासमुपाधि संस्थं भ्रान्त्याहमित्येव जडोऽभिमन्यते ॥
घटं जलं तद्गतमर्कबिम्बं विहाय सर्वं विनिरीक्ष्यतेऽर्कः ।
तटस्थ एतत्त्रितयावभासकः स्वयंप्रकाशो विदुषा यथा तथा ॥
देहं धियं तत्प्रतिबिम्बमेतं विसृज्य बुद्धौ निहितं गुहायाम् ।
द्रष्टारमात्मानमखण्डरूपं स्वयं प्रकाशं सदसद्विलक्षणम् ॥
नित्यं विभुं सर्वगतं सुसूक्ष्ममन्तर्बहिः शून्यमनन्यमात्मन ।

विज्ञाय सम्यङ् निजरूपमेतत्पुमान्विपाप्मा विरजो विमृत्युः ॥
विशोक आनन्दघनो विपश्चित् स्वयं कुतश्चिन्न बिभेति कश्चित् ।
नान्योऽस्ति पन्था भवबन्धमुक्तेर्विना स्वतत्त्वावगमं मुमुक्षोः ॥

देवार्चनस्नानशौचभिक्षादौ वर्ततां वपुः ।
तारं जपतु वाक्तद्वत्पठत्वाम्नाय मस्तकम् ॥
विष्णुं ध्यायतु धीर्यद्वा ब्रह्मानन्दे विलीयताम् ।
साक्ष्यहं किंचिदप्यत्र न कुर्वे नैव कारये ॥
हर्षशोकभयक्रोधलोभमोहस्पृहादयः ।
अहङ्कारस्य दृश्यन्ते जन्ममृत्युश्च नात्मनः ॥
रागेच्छासुखदुःखादि बुद्धौ सत्यां प्रवर्तते ।
सुषुप्तौ नास्ति तन्नाशे तस्माद्बुद्धेस्तु नात्मनः ॥

सदात्मनि ब्रह्मणि तिष्ठतो मुनेः पूर्णाद्वयानन्दमयात्मना सदा ।
न देशकालाद्युचितप्रतीक्षा त्वङ्मांसविट्पिण्डविसर्जनाय ॥

त्यजैव ध्यानं सर्वत्र मा किंचिद्धृदि धारय ।
आत्मा त्वं मुक्त एवासि किं विमृश्य करिष्यसि ॥
श्रद्धस्व तात श्रद्धस्व नात्र मोहं कुरुष्व भोः ।
ज्ञानस्वरूपो भगवानात्मा त्वं प्रकृतेः परः ॥
मोहं जहि महामृत्युं पुत्रदारगृहादिषु ।
यं त्यक्त्वा मुनयो यान्ति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥
कुटुम्बपुत्र दाराश्च वेदाङ्गानि च सर्वशः ।
यज्ञं यज्ञोपवीतं च त्यक्त्वा गूढो यतिश्चरेत् ॥
अज्ञानकलुषं जीवं ज्ञानाभ्यासाद्धि निर्मलम् ।
कृत्वा ज्ञानं स्वयं नश्येज्जलं कतकरेणुवत् ॥

भातयदीदं परिदृश्यते जगन्मायैव सर्वं परिहृत्य चेतसा ।
मद्भावनाभावितशुद्धमानसः सुखी भवानन्दमयो निरामयः ॥
नेतिप्रमाणेन निराकृताखिलो हृदा समास्वादितचिद्घनामृतः ।

त्यजेदशेषं जगदात्तसद्रसं पीत्वा यथाम्भः प्रजहाति तत्फलम् ॥

भ्रान्तं देशमनेकदुर्गं विषमं प्राप्तं न किंचित्फलम्
त्यक्त्वा जातिकुलाभिमानमुचितं सेवा कृता निष्फला ।
भुक्तं मानविवर्जितं परगृहे साशंकया काकवत्
तृष्णे दुर्मति पापकर्मनिरते नाद्यापि सन्तुष्यसि ॥

उत्खातं निधिशंकया क्षितितलं ध्माता गिरेर्धातवो निस्तीर्णः सरितांपतिर्नृपतयो यत्नेन सन्तोषिताः । मन्त्राराधनतत्परेण मनसा नीता श्मशाने निशा प्राप्तः काणवराटकोऽपि न मया तृष्णेऽधुनामुंचम ॥

भोगा न भुक्ता वयमेव भुक्तास्तपो न तप्तं वयमेव तप्ताः ।
कालो न यातो वयमेव यातास्तृष्णा न जीर्णा वयमेव जीर्णाः ।

समाधिनिर्धूतमलस्य चेतसो निवेशितस्यात्मनियत्सुखं भवेत् ।
न शक्यते वर्णयितुं तदा गिरा स्वयं तदन्तः करणेन गृह्यते ॥

एवं वै तमात्मानं विदित्वा ब्राह्मणाः पुत्रैषणायाश्च लोकैषणायाश्च वित्तैषणायाश्च ससाधनेभ्यो व्युत्थाय भिक्षाचर्यं चरन्ति । ते देवाः पुत्रैषणायालोकैषणाया वित्तैषणाया व्युत्थाय निरागारा निष्परिग्रहा अशिखा अयज्ञोपवीता अन्धा बधिरा क्लीबा मूका उन्मत्ता इव परिवर्तमानाः शान्ता दान्ता उपरतास्तितिक्षवः प्रणयमेव शून्यमोङ्कारं जानन्तस्तत्रैव परिसमाप्ताः ।

यथा देहोऽहं मनुष्योऽहं ब्राह्मणोऽहं शूद्रोऽहमिति दृढनिश्चयस्तथा नाहं देहो न मनुष्यो न ब्राह्मणो न शूद्रः किंत्वसंगः सच्चिदानन्दस्वरूपः सर्वान्तर्यामी स्वप्रकाशरूपोहमस्मीत्यपरोक्षज्ञानवाञ्जीवन्मुक्तः ॥

क्षोणीकोणशतांशपालनखलद्दुर्वाणगर्वानलक्षुभ्यत्क्षुद्र नरेन्द्रचाटुरचनां धन्यां न मन्या महे । देवं सेवितुमेव निश्चिनुमहे योऽसौ दयालुः पुरा धानामुष्टिमुचे कुचेलमुनये धत्तेस्म वित्तेशताम् ॥

शय्या शैलशिला गृहं गिरिगुहा वस्त्रं तरूणां त्वचः
सारंगाःसुहृदो ननु क्षितिरुहां वृत्तिः फलैः कोमलैः ।
येषां निर्झरमम्बुपानमुचितं रत्यैव विद्यांगना
मन्ये ते परमेश्वराः शिरसि यैर्बद्धो न सेवाञ्जलिः ॥

पराञ्चिखानि व्यतृणत्स्वयम्भूस्तस्मात्परां पश्यति नान्तरात्मन् ।
कश्चिद्धीरः प्रत्यगात्मानमैक्षदावृत्तचक्षुरमृतत्वमिच्छन् ॥

अतः परं ब्रह्म सदद्वितीयं विशुद्धविज्ञानघनं निरञ्जनम् ।
प्रशान्तमाद्यन्तविहीनमक्रियं निरन्तरानन्दरसस्वरूपम् ॥
निरस्तमायाकृतसर्वभेदं नित्यं परं निष्कलमप्रमेयम् ।
अरूपमव्यक्तमनाख्यमव्ययं ज्योतिः स्वयं किंचिदिदं चकास्ति ॥

अस्ति कश्चित्स्वयं नित्य अहंप्रत्ययलम्बनः ।
अवस्थात्रयसाक्षी सन्पञ्चकोपविलक्षणः ॥

ज्ञाता मनोऽहंकृतिविक्रियाणां देहेन्द्रियप्राणकृतक्रियाणाम् ।
अयोऽग्निवत्ताननुवर्तमानो न चेष्टते नो विकरोति किंचन ॥

न जायते नो म्रियते न वर्द्धते न क्षीयते नो विकरोति नित्यः
विलीयमानेऽपि वपुष्यमुष्मिन्न लीयते कुम्भ इवाम्बरः स्वयं स पर्य–
गाच्छुक्रमकायमव्रणमस्नायुर ठं शुद्धमपापविद्धम् । कविर्मनीषी परिभूः
स्वयम्भूर्याथातथ्यतोऽर्थान् व्यदधाच्छाश्वतीभ्यः समाभ्यः ॥

अजमपि जनियोगं प्रापदैश्वर्ययोगादगति च गतिमत्तां प्रापदेकं ह्यनेकम् ।
विविधविषयधर्मग्राहिमुग्धेक्षणानां प्रणतभयविहन्तृ ब्रह्म यत्तन्नतोऽस्मि ॥

अहिमिव जनयोगं सर्वदा वर्जयेद्यः कुणपमिव सुनारीं त्यक्तुकामो विरागी ।
विषमिव विषयान्यो मन्यमानः समन्ताज्जयति परमहंसो मुक्तिभावं समेति ॥

स्नातं तेन समस्ततीर्थसलिले दत्ता च सर्वावनिर्यज्ञानां च क्रतुः
सहस्रमतयो देवाश्च सम्पूजिताः । संसाराच्च समुद्धृताः स्वपितर–
स्त्रैलोक्यपूज्योऽप्यसौ यस्य ब्रह्मविचारणे क्षणमपि स्थैर्यं मनः प्राप्नुयात् ॥

योऽन्तः सुखोऽन्तरारामस्तथान्तर्ज्योतिरेव हि ।
स योगी ब्रह्मनिर्वाणमचिरेणाधिगच्छति ॥
अनादिमायया सुप्तो यदा जीवः प्रबुध्यते ।
अनिद्रमजमस्वप्नमद्वैतं बुध्यते तदा ॥
अजडात्मवदाभान्ति यस्मान्निध्याज्जडा अपि ।

देहेन्द्रियमनःप्राणाः सोऽहमित्यवधारय ॥
लोकवासनया चैव देहवासनया तथा ।
शास्त्रवासनया ज्ञानं यथावन्नैव जायते ॥
निद्राया लोकवार्तायाः शब्दादेरपि विस्मृतेः ।
क्वचिन्नावसरं दत्वा चिन्तयात्मानमात्मनि ॥

प्रज्ञानांशुप्रतानैः स्थिरचरनिकरव्यापिभिर्व्याप्य लोकान्भुक्त्वा भोगान्स्थविष्ठान्पुनरपि धिषणोद्भासितान्कामजन्यान् । पीत्वा सर्वान्विशेषान्स्वपिति मधुर भुङ्मायया भोजयन्तो मायासंख्यातुरीयं परममृतमयं ब्रह्म यत्तन्नतोऽस्मि ॥

नानाच्छिद्र घटोदरस्थितमहादीपप्रभाभास्वरं ज्ञानं यस्य तु चक्षुरादिकरण द्वारा बहिः स्पन्दते । जानामीति तमेव भान्तमनुभात्येतत्समस्तं जगत्तस्मै श्रीगुरुमूर्तये नम इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥

भिन्यान्तरासक्तिमपास्य कीटको ध्यायन्यथालि ह्यलिभावमृच्छति ।
तथैव योगी परमात्मतत्त्वं ध्यात्वा समायाति तदेकनिष्ठया ॥
त्यजाभिमानं कुलगोत्रनामरूपाश्रमेष्वार्द्रशवाश्रितेषु ।
लिङ्गस्य धर्मानपि कर्तृतादींस्त्यक्त्वा भवाखण्डसुखस्वरूपः ॥
आत्मनो विक्रिया नास्ति बुद्धेर्बोधो न जात्वपि ।
जीवः सर्वमलं ज्ञात्वा कर्ता द्रष्टेति मुह्यति ॥
आत्मनः सच्चिदंशश्च बुद्धेर्वृत्तिरिति द्वयम् ।
संयोज्य चाविवेकेन जानामीति प्रवर्तते ॥
त्यज धर्ममधर्मं च उभे सत्यानृते त्यज ।
उभे सत्यानृते त्यक्त्वा येन त्यजसि तत्त्यज ॥
संसारमेव निःसारं दृष्ट्वा सारदिदृक्षया ।
प्रव्रजन्त्यकृतोद्वाहः परं वैराग्यमाश्रितः ॥

ब्रह्मानन्दनिधिर्महाबलवताहङ्कारघोराहिना
संवेष्ट्यात्मनि रक्ष्यते गुणमयैश्चराडैस्त्रिभिर्मस्तकैः ।
विज्ञानाख्यमहासिना द्युतिमता सछिद्य शीर्षत्रयं

निर्मूल्याहिमिमं निधिं सुखकरं धीरोऽनुभोक्तुं क्षमः ॥

अहंकर्तयंस्मिन्नहमिति मतिं मुञ्च सहसा
विकारात्मन्यात्मप्रतिफलजुषि मंस्थितिमुषि ।
यदध्यासात्प्राप्ता जनिमृतिजरादुःखबहुला
प्रतीचश्चिन्मूर्तेस्तवसुखतनोः संसृतिरियम् ॥

अज्ञान योगात्परमात्मनस्तव ह्यनात्मबन्धस्तत एव संसृतिः
तयोर्विवेकोदित बोधवह्निरज्ञानकार्यं प्रदहेत्समूलम् ।

यावन्न पश्येदखिलं मदात्मकं तावन्मदाराधनतत्परो भवेत् ।
श्रद्धानुरत्यूर्जितभक्तिलक्षणो यस्तस्य दृश्योऽहमहर्निशं हृदि ॥

निवृत्ता भोगेच्छा पुरुषबहुमानोऽवगलितः
समानाः स्वर्याताः समदि सुहृदोऽजीवितसमाः ।
शनैर्यष्ट्योत्थानं घनतिमिररुद्धे च नयने
अहो धृष्टः कायस्तदपि मरणापाय चकितः ॥

भिक्षाशनं तदपि नीरसमेक वार शय्या च भूः परिजनो निजदेहमात्रम्
वस्त्रं च जीर्णं शतखण्डमलीन कन्था हा हा तथापि विषया न परित्यजन्ति॥

पातालमाविशसि यासि नभो विलंघ्य
दिङ्मण्डलं भ्रमसि मानस चापलेन ।
भ्रान्त्यापि जातु विमलं कथमात्मनीनं
न ब्रह्म संस्मरसि निर्वृतिमेषि येन ॥

अग्रे गीतं सरसकवयः पार्श्वतो दाक्षिणात्याः
पृष्ठे लीला वलय परिणतिश्चामरग्राहिणीनाम् ।
यद्यस्त्येवं भवसुखरसास्वादने लम्पटत्वं
नो चेच्चेतः प्रविश सहसा निर्विकल्पे समाधौ ॥

व्याघ्रीव तिष्ठति जरा परितर्जयन्ती
रोगाश्च शत्रव इव प्रहरन्ति देहम् ।
आयुः परिस्रवति भिन्न घटादिवाम्भो
लोकस्तथाप्य हितमाचरतीति चित्रम् ॥

अजानन् दाहात्म्यं पततु शलभो तीव्रदहने
स मीनोऽप्यज्ञानाद्बडिशयुतमश्नाति पिशितम् ।
विजानन्तोऽप्येते वयमिह विपज्जालजटिलान्
न मुञ्चाम: कामानहह गहनो मोहमहिमा ॥
अवश्यं यातार: चिरतरमुषित्वापि विषया
वियोगे को भेदस्त्यजति न जनो यत्स्वयममून् ।
व्रजन्त: स्वातन्त्र्यादतुलपरितापाय मनस:
स्वयं त्यक्त्वा ह्येते शमसुखमनन्तं विदधति ॥
योगस्य प्रथमं द्वारं वाङ्निरोधोऽपरिग्रह: ।
निराशा च निरीहा च नित्यमेकान्तसेविता ॥
यल्लाभान्नापरं लाभं यद्भूत्वा न पुनर्भव: ।
यज्ज्ञात्वा न पुनर्ज्ञेयं तद्ब्रह्मेत्यवधारय ॥

रज्ज्वज्ञानाद्भाति रज्जुर्यथाहि: स्वात्माज्ञानादात्मनो जीव भाव: ।
आप्तोक्त्या हि भ्रान्तिनाशे स रज्जुर्जीवो नाहं देशिकोक्त्या शिवोहम्॥

रज्ज्वज्ञानाद्भुजङ्गस्तदुपरि सहसा भाति मन्दान्धकारे स्वात्मा ज्ञानात्तथासो भृशममुखमभूदात्मनो जीवभाव: । आप्तोक्त्या हि भ्रमान्ते स च खलु विदिता रज्जुरेका तथाहं कूटस्थो नैव जीवो निजगुरुवचसा साक्षिभूत: शिवोऽहम् ॥

नित्योऽहं निर्विकल्पोऽहं निराकारोऽहमव्यय: ।
सदा मत्सन्निधानेन चेष्टते सर्वमिन्द्रियम् ॥
सच्चिदानन्द रूपोऽहं परिपूर्णोऽस्मि सर्वदा ।
ब्रह्मैवाहं न संसारी मुक्तोऽहमिति भावयेत् ॥

जीवभांव जगद्भावबाधे प्रत्यगभिन्नं ब्रह्मैवाव शिष्यते अश-ब्दमस्पर्शमरूपमव्ययं तथारसं नित्यमगन्धवच्च यत् । अनाद्यनन्त महत: परं ध्रुवं तदेव शिष्यत्यमलं निरामयम् ॥

नाहं मनुष्यो न च देवयक्षो न ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्य शूद्रा: न ब्रह्मचारी न गृही वनस्थो भिक्षुर्न चाहं निजबोधरूप: ।

मनश्चक्षुरादेर्वियुक्तः स्वयं यो मनश्चक्षुरादेर्मनश्चक्षुरादिः ।
मनश्चक्षुरादेरगम्यः स्वरूपः स नित्योपलब्धिस्वरूपोऽहमात्मा ॥
भक्तिर्भवे मरणजन्मभयं हृदिस्थं स्नेहो न बन्धुषु न मन्मथजा विकाराः ।
संसर्गदोषरहिता विजना वनान्ता वैराग्यमस्ति किमतः परमर्थनीयम् ॥

शब्दादयः पञ्चभिरेव पञ्च पञ्चत्वमापुः स्वगुणेन बद्धाः ।
कुरङ्गमातङ्गपतङ्गभृङ्ग मीना नरः पञ्चभिरञ्चितः किम् ॥
य एषु मूढा विषयेषु बद्धा रागोरुपाशेन सुदुर्दमेन ।
आयान्ति निर्यान्त्यध ऊर्ध्वमुच्चैः स्वकर्मदूतेन जवेन नीताः ॥
अर्थमनर्थं भावय नित्यं नास्ति ततः सुखलेशः सत्यम् ।
पुत्रादपि धनभाजां भीतिः सर्वत्रैषा विहिता नीतिः ॥
मूढ जहीहि धनागमतृष्णां कुरु सद्बुद्धिं मनसि वितृष्णां ।
यल्लभते निजकर्मोपात्तं वित्तं तेन विनोदय चित्तम् ॥

अर्थानामर्जने दुःखं तथैव परिपालने ।
नष्टे दुःखं व्यये दुःखं धिगर्थं क्लेशकारिणम् ॥

पूर्णात्मानात्मभेदात्त्रिविधमिह परं बुद्ध्यवच्छिन्नमन्य-
त्तत्रैवाभासमात्रं गगनमिव जले त्रिप्रकारं विभाति ।
अम्भोऽवच्छिन्नमस्मिन्प्रतिफलितमतः पाथसोऽन्तर्बहिश्च
पूर्णावच्छिन्नयोगे व्रजति लयमविद्या स्वकार्यैः सहैव ॥
आत्मा चिद्वित्सुखात्मानुभवपरिचितः सर्वदेहादियन्ता
सत्येवं मूढबुद्धिर्भजति ननु जनोऽनित्यदेहात्मबुद्धिम् ।
बाह्योऽस्थिस्नायुमज्जापलरुधिरवसाचर्ममेदो
युगन्तर्विण्मूत्रश्लेष्मपूर्णं स्वपरवपुरहो संविदित्वापि भूयः ॥
देहस्त्रीपुत्रमित्रानुचरहयवृषास्तोषहेतुर्ममेत्थं
सर्वे स्वायुर्नयन्ति प्रथितमलममीमांसमीमांसयेह ।
एते जीवन्ति येन व्यवहृतिपटवो येन सौभाग्यभाज-
स्तं प्राणाधीशमन्तर्गतममृतममुं नैव मीमांसयन्ति ॥

भ्रान्तिं विना त्वसंगस्य सच्चिदानन्दरूपिणः ।
न घटेतार्थसम्बन्धो नभसो नीलिमादिवत् ॥
ब्रह्मैवाहमिदं जगच्च सकलं चिन्मात्रविस्तारितं
शेषं चैतदविद्यया त्रिगुणया सर्वं मया कल्पितम् ।
इत्थं यस्य दृढामतिः सुखतरे नित्ये परे निर्मले
चाण्डालोऽपि स तु द्विजोऽस्तु गुरुरित्येषा मनीषा मम ॥
जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु स्फुटतरा या संविदुज्जृम्भते
या ब्रह्मादिपिपीलिकान्ततनुषु प्रोताजगत्साक्षिणी ।
सैवाहं न च दृश्य वास्त्विति दृढप्रज्ञापि यस्यास्ति चेच्चा–
ण्डालोऽपि स तु द्विजोऽस्तु गुरुरित्येषा मनीषा मम ॥
दृष्टिः स्थिरा यस्य विनैव दृश्याद्वायुः स्थिरोयस्य विनावरोधात् ।
चित्तं स्थिरं यस्य विनावलम्बात्स एव योगी स गुरुः स सेव्यः ॥
यावन्न पश्येदखिलं मदात्मकं तावन्मदाराधनतत्परो भवेत् ।
श्रद्धालुरत्यूर्जितभक्तिलक्षणो यस्तस्य दृश्योऽहमहर्निशं हृदि ॥
आत्मा त्वं गिरिजा मतिः सहचराः प्राणाः शरीरं गृहं
पूजा ते विषयोपभोगरचना निद्रा समाधिस्थितिः ।
सञ्चारः पदयोः प्रदक्षिणपदं स्तोत्राणि सर्वा गिरो
यद्यत्कर्म करोमि तत्तदखिलं शम्भो तवाराधनम् ॥
सलिले सैन्धवं यद्वत्साम्यं भजति सर्वतः ।
तथात्ममनसोरैक्यं समाधिरभिधीयते ॥
अनादिमायया सुप्तो यदा जीवः प्रबुध्यते ।
अनिद्रमजमस्वप्नमद्वैतं बुध्यते तदा ॥
तयोर्विभेदोऽयमुपाधिकल्पितो न वस्तुतः कश्चिदुपाधिरेषः ।
ईशस्य माया महदादिकारणं जीवस्य कार्यं शृणु पञ्चकोषम् ॥
एतावुपाधी परजीवयोस्तयोः सम्यङ्निरासे न परो न जीवः ।
राज्यं नरेन्द्रस्य भटस्य खेटकस्तयोरपोहे न भटो न राजा ॥
प्रारब्धं पुष्यति वपुरिति निश्चित्य निश्चलः ।

धैर्यमालम्ब्य यत्नेन स्वाध्यासापनयं कुरु ॥

बुद्ध्यादिसर्वदृश्यसाक्षिलक्षणं यन्मेस्वरूपं तत्सर्वाधिष्ठानभूतं निरस्तसमस्तानर्थरूपं स्वप्रकाश चिदात्मकं ब्रह्मेत्येवं धीमहि (ध्यायेम)।

अद्वितीय परमानन्द एव ब्रह्म। तच्च जीवस्य वास्तवं स्वरूपम्। मायया च सर्वज्ञत्वादिविशिष्टं जगदुपादानं निमित्तं चेत्यौपनिषदाः।

अगमन्मे मनोऽन्यत्र साम्प्रतं च स्थिरी कृतम्।
एवं यो वेत्ति धीवृत्तिं तद्ब्रह्म त्यवधारय॥
पटद्रष्टा घटाद्भिन्नः सर्वथा न घटो यथा।
देहद्रष्टा तथा देहो नाहमित्यवधारय॥
न निरोधो न चोत्पत्तिर्न बद्धो न च साधकः।
न मुमुक्षुर्न वै मुक्त इत्येषा परमार्थता॥
यस्मिन्सर्वाणि भूतान्यात्मैवाभूद्विजानतः।
तत्र को मोहः कः शोक एकत्वमनुपश्यतः॥

एवं वेदान्तवाक्यजन्या अखण्डाकारवृत्त्या अविद्यानिवृत्तौ तत्कल्पितसकलानर्थनिवृत्तौ परमानन्दः सन् कृतकृत्यो भवति।

स्वमिन्नहं न पृथिवी न जलं न तेजो न स्पर्शनो न गगनो न च तद्गुणा वा।
नापीन्द्रियाण्यपितु विद्धितत्तोविशिष्टोयःकेवलोऽस्तिपरमःस शिवोऽहमस्मि॥
यस्य प्रसादादहमेव विष्णुर्मय्येव सर्वं परिकल्पितं च।
इत्थं विजानामि सदात्मरूपं तस्यांघ्रिपद्मं प्रणतोऽस्मि नित्यम्॥
नमो नमस्ते गुरवे महात्मने वियुक्तसङ्गस्य सदुत्तमाय।
नित्याद्वयानन्दरसस्वरूपिणे भूम्ने सदापारदयाम्बुधाम्ने॥
मातर्मेदिनि तात मारुत सखे तेजः सुबन्धो जल
भ्रातर्व्योम निबद्ध एव भवतामेषः प्रणामाञ्जलिः।
युष्मत्संगवशोपजातसुकृतोद्रेकस्फुरन्निर्मल-
ज्ञानापास्तसमस्तमोहमहिमा लीये परे ब्रह्मणि॥

॥ हरिः ॐ तत् सत् ॥

अजमपि जनियोगं प्रापदैश्वर्ययोगा-
दगति च गतिमत्तां प्रापदेकं ह्यनेकम्,
विविधविषयधर्मग्राहिमुग्धेक्षणानां
प्रणतभयविहन्तृ ब्रह्म यत्तन्नतोऽस्मि ।

जयतु जयतु नित्यं शङ्कराचार्यवर्यो
जयतु जयतु तस्याद्वैतविद्यानवद्या,
जयतु जयतु लोके तच्चरित्रं पवित्रं
जयतु जयतु भक्तिस्तत्पदाब्जे जनानाम् ।